

Comparative review of the interpretative opinions of Tasnim and Al-Tamhid in the miracle of the Holy Qur'an

(Received: 17/03/2021- Accepted: 25/10/2021)

DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.24765317.1402.8.1.3.5>

Zahra darvish¹, Tahere tabatabaei amin²

Abstract

One of the important Qur'anic issues is the subject of miracle. Since the explanation of the commentators' interpretation of the miracles of the Qur'an strengthens the immortality and incorruptibility of the Holy Qur'an, it is necessary to carry out such research. Commentators have different opinions about the characteristics and dimensions of the miracles of the Qur'an. Based on this, the present research, with analytical-comparative method, compares the thoughts of two great Shiite commentators: Ayatollah Javadi Amoli and Ayatollah Marafat. They have discussed about miracles and are responsible for answering the question: what are the points of difference between the opinions of the two commentators regarding the miracles of the Qur'an? Examining the opinions of these two thinkers shows that both commentators consider the wording and content of the verses extraordinary. But the most important point of difference between the views of the two thinkers is the essence of the miracles of the Qur'an. Ayatollah Javadi-Amoli considers the essence of the miracles of the Qur'an to be in the content, and Ayatollah Marafat considers the essence of the miracles of the Qur'an to be the miracles of expression. According to Mr. Javadi Amoli, the dimensions of the miracles of the Quran include: miracles in rhetoric, content, harmony of verses with each other, occult, scientific and legal miracles. Mr. Marafat has presented the miracles of the Quran in three dimensions: expressive, scientific and legislative miracles.

Keywords: Interpretation, miracle, Qur'an, comparative, interpretation of Tasnim, Al-Tamhid

دو فصلنامه علمی مطالعات تفسیری قرآنی

سال هشتم

شماره اول

پیاپی: ۱۵

بهار و تابستان

۱۴۰۲

1. Ph. D. student of Qur'anic and Hadith Sciences, Al-Zahra University, Tehran, (corresponding author), z.darvish@alzahra.ac.ir

2. Assistant Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, University of Holy Quran Sciences and Education, Tehran, Iran. Tabatabaei.amin@gmail.com

بررسی تطبیقی آرای تفسیری تسنیم و التمهید در اعجاز قرآن کریم

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۲۷ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۰۳)

DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.24765317.1402.8.1.3.5>

زهرا درویش^۱، طاهره سادات طباطبایی امین^۲

چکیده

یکی از مباحث مهم قرآنی، موضوع اعجاز است. از آنجا که تبیین تفسیر مفسران از اعجاز قرآن، وجه جاودانگی و تحریف‌ناپذیری قرآن کریم را تقویت می‌کند؛ انجام چنین پژوهش‌هایی ضرورت می‌یابد. مفسران درباره ویژگی‌ها و ابعاد اعجاز قرآن اختلاف نظرهایی دارند؛ براین اساس، پژوهش حاضر با روش تحلیلی - تطبیقی به بررسی اندیشه‌های دو مفسر بزرگ شیعی؛ آیت‌الله جوادی آملی و آیت‌الله معرفت در باب اعجاز پرداخته و عهده‌دار پاسخ به این سؤال است که چه نقاط افتراق و تفاوتی بین آرای دو مفسر یادشده در زمینه‌ی اعجاز قرآن وجود دارد؟ بررسی آرای این دو اندیشمند نشان می‌دهد که هر دو مفسر، لفظ و محتوای آیات را خارق‌العاده برمی‌شمرند؛ اما مهم‌ترین وجه افتراق دیدگاه دو اندیشمند در ذات اعجاز قرآن است که آیت‌الله جوادی آملی، ذات اعجاز قرآن را در محتوا و آیت‌الله معرفت، اصل اعجاز قرآن را اعجاز بیانی می‌داند. ابعاد اعجاز قرآن از نگاه آقای جوادی آملی شامل: اعجاز در بلاغت، محتوا، هماهنگی آیات با یکدیگر، اعجاز غیبی و علمی و تشریحی است. آقای معرفت، اعجاز قرآن را در سه بعد: اعجاز بیانی، علمی و تشریحی مطرح کرده‌اند.

کلیدواژه: تفسیر، اعجاز، قرآن، تطبیقی، تفسیر تسنیم، التمهید.

۱. دانشجوی دکتری رشته علوم قرآن و حدیث، دانشگاه الزهراء، تهران، (نویسنده مسؤول).

z.darvish@alzahra.ac.ir

۲. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، تهران، ایران.

Tabatabaei.amin@gmail.com

مقدمه

اعجاز قرآن از جمله مباحث قرآنی است که از دیرباز مورد بحث مفسران و قرآن پژوهان بوده است. قرآن کریم برای اثبات اعجاز خود، هم‌اورد طلبی یا به اصطلاح، تحدی کرده است: «قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْاُنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰی اَنْ يَّاتُوْا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَأْتُوْنَ بِمِثْلِهٖ وَّلَوْ كَانَتْ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظٰهِرًا» (اسراء/۸۸)؛ بگو: اگر (جن و انس) اتفاق کنند که همانند این قرآن را بیاورند، همانند آن را نخواهند آورد؛ هر چند یکدیگر را (در این کار) کمک کنند.

مفسران درباره ویژگی‌ها و ابعاد اعجاز قرآن کریم اختلاف نظرهایی دارند. برخی مهم‌ترین ویژگی را اعجاز بیانی، و برخی اعجاز محتوایی می‌دانند. از آنجا که اعجاز قرآن در ابعاد مختلفش، دلیلی بر جاودانگی قرآن و تحریف‌ناپذیری این کتاب آسمانی است، ضرورت انجام چنین پژوهش‌هایی روشن می‌گردد. همچنین، از بررسی تطبیقی آرای مختلف، یافته‌های علمی مفیدی به دست می‌آید.

جوادی آملی در تفسیر تسنیم ذیل آیات تحدی و همچنین در فصلی از کتاب قرآن در قرآن به اعجاز و ابعاد آن، به طور مفصل پرداخته است. محمدهادی معرفت نیز سه جلد از کتاب التمهید را به این بحث مهم اختصاص داده و مقالاتی نیز در برخی مباحث مربوط به اعجاز قرآن تألیف کرده است. پژوهش حاضر به بررسی تطبیقی آرای این دو مفسر که از معاصران هستند، در خصوص اعجاز قرآن کریم می‌پردازد و عهده‌دار پاسخ به این سؤال است که مهم‌ترین وجه اعجازی قرآن از نگاه این دو اندیشمند چیست و در چه زمینه‌هایی اختلاف نظر وجود دارد؟

نگاشته‌ی حاضر، تنها به بررسی تطبیقی مباحثی حول اعجاز قرآن پرداخته که مورد رأی و نظر هر دو مفسر بوده و از پرداختن به موضوعاتی که تنها در آثار یکی از دو قرآن‌پژوه موجود بوده همچون بحث پیشینه اعجاز و بیان گواهی‌های تاریخی در رد نظریه صرفه که عمدتاً در جلد چهارم التمهید آمده و به مباحث علوم قرآنی معطوف است، صرف نظر کرده است.

در زمینه‌ی اعجاز قرآن و همچنین در بررسی تطبیقی دیدگاه‌های اندیشمندان علوم قرآنی مقالات و کتبی به رشته تحریر درآمده است، از جمله: مقاله «بررسی تطبیقی اعجاز قرآن و وجوه آن از دیدگاه صاحب‌المیزان و شاگردان ایشان» از محمد شریفی و بابک هادیان حیدری، پنجمین همایش ملی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم انسانی، ۱۳۹۷؛ مقاله «بررسی تطبیقی ابعاد اعجاز از منظر آیت‌الله معرفت و علامه طباطبایی» از سعیده غروی و فاطمه نامجو، اولین همایش ملی بررسی آرای تفسیری علامه معرفت، ۱۳۹۵ و کتاب «اعجاز قرآن در اندیشه و آثار

آیت الله جوادی آملی» از حسن صادقی، ۱۳۹۷، انتشارات اسرا. نوشتار حاضر با روش تحلیلی- تطبیقی عهده دار مقایسه اندیشه های تفسیری آیت الله جوادی آملی و آیت الله معرفت در باب اعجاز قرآن است که تاکنون اثر پژوهشی مستقلی با این رویکرد تألیف نشده است.

۱. زیست شناخت

ابتدا مختصری از زندگی و شخصیت این دو عالم فرزانه ارائه می شود. این زیست شناخت، به تبیین نگرش ها و افکار ایشان، فهم صحیح آرای ایشان در حوزه ی تفسیر و معارف قرآنی کمک می کند.

۱-۱. زیست شناخت آیت الله عبدالله جوادی آملی

آیت الله جوادی آملی، فیلسوف، عارف، فقیه و مفسر معاصر است که در هریک از زمینه های یادشده، آثاری دارد. وی مدرس حوزه علمیه قم و از مراجع تقلید شیعه ایرانی است. همچنین مؤسسه تحقیقاتی و نشر اسرا را به منظور پژوهش در رشته های مختلف علوم اسلامی و پاسخ گویی به شب هات موجود در اسلام در سال ۱۳۷۲ تأسیس کرده است (وبگاه جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۹۹). ایشان در تفسیر قرآن دو دسته اثر دارد، تفسیر ترتیبی با نام تسنیم، به زبان فارسی که تاکنون حدود ۶۰ جلد آن به چاپ رسیده و به یاری خداوند تا آخر قرآن به حدود ۸۰ جلد خواهد رسید. روش محوری این تفسیر بر پایه ی اسلوب تفسیری علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، روش تفسیر قرآن به قرآن است (ویکی شیعه- عبدالله جوادی آملی، ۱۴۰۰). همچنین از ایشان علاوه بر تفسیر ترتیبی، تفسیر موضوعی با بیش از ۱۰ موضوع در حدود ۲۰ جلد به چاپ رسیده است.

۱-۲. زیست شناخت آیت الله محمد هادی معرفت

آیت الله معرفت، از عالمان شیعه و محققان علوم قرآنی بود. تحصیلات حوزوی را در حوزه های علمیه کربلا، نجف و قم گذراند و سپس در کنار فقه و اصول، به مباحث تفسیر و علوم قرآنی روی آورد. از جمله آثار قرآنی ایشان: کتاب التمهید فی علوم القرآن در ۱۰ جلد، التفسیر الاثری الجامع در ۶ جلد، ولایت فقیه، تمهید القواعد، حدیث لاتعداد و... است (سایت رسمی حفظ و نشر آثار آیت الله معرفت، ۱۴۰۰). همچنین با همکاری گروهی از فضلاء حوزه، اقدام به تاسیس و نشر ماهنامه ای با عنوان «اجوبه المسائل الدینیة» کردند که در آن، سوالات دینی مردم پاسخ داده می شد و با استقبال بسیاری از دانشگاه ها، روبه رو شد. ایشان در دی ماه سال ۱۳۸۵ در شهر قم درگذشت (ویکی شیعه- محمد هادی معرفت، ۱۴۰۰).

۲. بررسی تطبیقی اعجاز و ویژگی های آن

برای شناخت اعجاز قرآن کریم و ابعاد گوناگون آن، نخست باید حقیقت اعجاز و ویژگی های عمومی آن شناخته شود. اعجاز به کار ویژه و خارق العاده ای گفته می شود که تنها فرستادگان الهی توان انجام آن را دارند و بشر عادی، حتی اگر تمام قوای خود را به کار بگیرد، از آوردن مثل آن عاجز و ناتوان است (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۸۹). اعجاز امری خارق العاده و همراه با تحدی و مبارزه طلبی است. خداوند اعجاز را به وسیله انبیا برای نشان دادن صدق رسالت خود آشکار می کند (معرفت، ۱۴۱۵: ۱۷/۴).

۲-۱. ویژگی های اعجاز از منظر آیت الله جوادی آملی

برای روشن شدن حد و مرز دقیق اعجاز و تفاوت آن با سحر به بیان ویژگی های آن پرداخته خواهد شد. در ابتدا نظرات علامه جوادی آملی، در این باره تبیین می شود.

۲-۱-۲. وقوع اعجاز در امور ممکن الوجود

اولین ویژگی اعجاز آن است که وقوع آن برای غیر پیامبر و فرستاده ی الهی ممکن نیست، یعنی خارق عادت است ولی در ذات خود امری «ممكن الوجود» است؛ زیرا اگر چیزی محال عقلی باشد، هرگز موجود و محقق نمی شود. چیزی که ممتنع الوجود است یعنی امکان به وجود آمدن ندارد، اگر بخواهد با معجزه موجود شود، لازمه اش فروریختن زیربنای مسائل عقلی است و اگر چنین شد، خود اعجاز هم مشکل پیدا می کند، زیرا دیگر کسی نمی تواند با عقل که معیار تشخیص اعجاز است، آن را تشخیص دهد (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۹۰). در نتیجه، اعجاز در عین خارق العاده بودن، تحققش در امور ممکن الوجود رخ می دهد.

۲-۱-۳. اعجاز، امری خارق العاده و هماهنگ با قانون علت و معلول

آنچه خدای سبحان به عنوان معجزه ی انبیا در قرآن نقل فرموده، همگی اموری ممکن هستند، مثلاً تبدیل شدن چوب به مار، توسط حضرت موسی ع امر محالی نیست و عناصر مادی چوب و سنگ و خاک و گیاه و مانند این ها در طبیعت موجود است و در چرخه طبیعت این مواد به صورت تدریجی به یکدیگر تبدیل می شوند، ولی در معجزه این راه متعارف و عادی طی نمی شود و از راه غیر عادی و خارق العاده، این امر صورت می گیرد (همان، ۹۱).

این سخن علامه جوادی آملی برگرفته از نظر استاد خویش علامه طباطبایی است. ایشان در این باب می فرمایند: «تنها فرقی که میان روش عادی با معجزه که خارق العاده است، این می باشد که علل مادی برای پدید آوردن حوادث، به نحوی عمل می کنند که ما روابط مخصوصی که آن اسباب با آن حوادث دارند و

نیز شرایط زمانی و مکانی مخصوصش را می بینیم، ولی در معجزه آن را نمی بینیم. همچنین در حوادث طبیعی اسباب و علل، اثر خود را به تدریج ایجاد می کند و در معجزه آنی و فوری اثر می گذارند» (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۶۲/۱). ویژگی دیگر اعجاز این است که بدون علت نیست و تنها تفاوت آن با سایر معلول ها در این است که در اعجاز اسباب و عللی وجود دارد که صاحب معجزه از آن خبر دارد و دیگران بی خبرند و علت معجزه، جزو علل خفیه محسوب می شود (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۹۰-۹۷)؛ بنابراین معجزه، امری خارج از قانون علیت نیست.

۲-۱-۴. اعجاز در انحصار فرستادگان الهی

سرشت انسان به گونه ای است که در برابر امور خارق العاده تسلیم می شود. البته ممکن است عده ای بر اثر عناد و تکبر، حق پذیر نباشند، ولی طبع بشر در برابر اعجاز تسلیم و تواضع است و به همین دلیل است که تقریباً چهار پنجم مردم جهان، توحید الهی و نبوت انبیا را پذیرفته اند. حال اگر قرار باشد، مدعیان دروغین نبوت نیز بتوانند معجزه بیاورند و مردم را گمراه کنند، این مسأله با حکمت خدا و لطف او ناسازگار است؛ بنابراین خداوند امر معجزه را فقط در انحصار انبیا و فرستادگانش قرار داده است (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۰۰).

۲-۱-۵. معجزه امری شکست ناپذیر

در طبیعت و نظام مادی، هر موجودی قابل شکست است، ولی معجزه از این قانون مستثناست و چیزی در جهان وجود ندارد که بتواند معجزه را شکست دهد؛ زیرا معجزه به یک مبدأ شکست ناپذیر متکی بوده که همان قدرت لایزال الهی است (ابن بابویه، ۱۴۰۳: ۳۵/۵؛ جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۰۲).

۲-۱-۶. اعجاز به اذن خداست

در قرآن کریم از کلمه معجزه استفاده نشده و به جای آن کلمات «آیه، بینه، برهان و سلطان» به کار رفته است. در آیات قرآن بر این اصل تأکید شده که هیچ پیامبری، هیچ آیه و معجزه ای را مستقیماً نمی آورد و همه معجزات به اذن خداوند صورت می گیرد (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۰۳). «وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ» (غافر/۷۸)؛ و هیچ پیامبری حق نداشت معجزه ای جز به فرمان خدا بیاورد.

۲-۱-۷. اعجاز برای اثبات ادعای نبوت

انبیای الهی همواره دو سخن داشته اند، یکی (ادعا) و دیگری (دعوت). ادعای آنان این است که با جهان غیب در ارتباط اند و فرشتگان بر آنها نازل شده و پیام الهی را به آنان می رسانند. دعوت انبیا به پذیرش معارف حقه در مبدأ و معاد و احکام و

دستورات تکاملی برای انسان است. اولین گام انبیا در این زمینه، آن است که ادعای نبوت خویش را توسط معجزه ثابت کنند تا پس از آن بتوانند محتوای دعوت را، ابلاغ نمایند؛ بنابراین اعجاز برای اثبات دعوت یا محتوای دعوت انبیا نیست و محتوای دعوت آنها با براهین ثابت می‌شود و نیاز به اعجاز ندارد، بلکه اساس اعجاز برای اثبات ادعای نبوت است (همان، ۱۰۷؛ جوادی آملی، ۱۳۸۹: ۴۳۶/۲).

۲-۱-۸. جهان شمولی اعجاز

هرگونه اعجاز از هر پیامبری، جهانی است، چه آن پیامبر خاتم و اولوالعزم باشد یا نه و خواه معجزه‌ی او باقی باشد یا از بین رفته؛ زیرا معنای معجزه آن است که کاری خارق عادت باشد و از راه فکر و علم عادی نتوان بدان دست یافت؛ بنابراین اگر مطلبی در عصری خارق عادت بوده و در عصر دیگر بر اثر پیشرفت علم به صورت مطلبی عادی درآمده، هرگز منشأ اعجازی در آغاز هم نداشته است. در نتیجه هر معجزه‌ای جهانی است و تا ابد معجزه باقی می‌ماند (جوادی آملی، ۱۳۸۹: ۴۳۵/۲).

۲-۲. ویژگی‌های اعجاز از منظر آیت‌الله معرفت

اثر عمده آقای معرفت در اعجاز قرآن را می‌توان، در نیمه‌ی دوم التمهید که شامل سه جلد ۴ و ۵ و ۶ است؛ دنبال کرد. ایشان علاوه بر ارائه تعریف اعجاز و ویژگی‌های تحدی قرآن، در جلد چهارم، به آرا و نظرات پیشینیان و همچنین پژوهش‌های معاصران درباره‌ی چگونگی و وجوه معجز بودن قرآن می‌پردازد و سیر اندیشه اعجاز را در آرای عالمان مسلمان، به تصویر می‌کشد. البته این بحث به عنوان مقدمه، نقش مهمی در تبیین وجوه ده‌گانه اعجاز بیانی دارد که در جلد پنجم التمهید بدان پرداخته شده است (معرفت، ۱۴۱۵: ۳۱/۴-۱۰۳). عمده بحث ایشان حول ابعاد و وجوه اعجاز، به خصوص اعجاز بیانی در دو جلد ۵ و ۶ کتاب التمهید است. ایشان در بحث ویژگی‌های اعجاز به سه نکته توجه کرده‌اند که مطرح می‌شود.

۲-۲-۱. اعجاز برای اثبات ادعای نبوت

ایشان در تعریف معجزه، آن را يك وسیله اثباتی به شمار می‌آورد تا سند نبوت و شاهد صدق دعوت انبیا قرار گیرد و گواه آن باشد تا که از جهان غیب پیام آورده‌اند؛ بنابراین معجزه‌ای که به دست آنان انجام می‌گیرد، باید نشانه‌ای از «ماورای الطبیعه» باشد، یعنی کاری انجام گیرد که طبیعت این جهان از عهده انجام آن عاجز باشد (معرفت، ۱۴۱۵، ۱۶/۴؛ معرفت، ۱۳۸۱: ۳۴۴).

۲-۲-۲. ضرورت دفاعی اعجاز

آیت‌الله معرفت، معجزه را یک ضرورت دفاعی می‌دانند، نه تبلیغی؛ زیرا هیچ

پیامبری از همان آغاز، دعوت خود را با معجزه همراه نکرد، ولی هنگامی که با منکران روبه‌رو گردید و درخواست معجزه کردند، یا بدون درخواست و صرفاً برای دفع شبهات آنان، معجزه آورده است (همان، ۳۴۵).

۲-۳. تنوع در اعجاز انبیا

آقای معرفت، معجزه را به دو نوع حسی و عقلی تقسیم بندی کرده‌اند. معجزات حسی همچون: تبدیل عصای موسی عَلَيْهِ السَّلَام به مار، سخن گفتن عیسی عَلَيْهِ السَّلَام در گهواره و... که همگی با حواس پنج‌گانه انسان قابل درک بود. از طرفی معجزات هر یک از انبیا به اقتضای فرهنگ زمانه و علوم رایج در هر عصری اتفاق می‌افتاد تا درک اعجازی آن صورت گیرد. در زمان پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، از آنجایی که ذکاوت مردم رشد پیدا کرده بود و هنر سخن گفتن و شعرسرایي مطرح بود، لازم می‌آمد تا در برابر منکرین نبوت، اعجازی از مقوله‌ی عقل صادر شود تا تمامی عقول انسان‌ها را در تمام دوران، به حیرت و شگفتی اندازد. البته پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، معجزات حسی همچون: شق القمر، تسبیح سنگریزه در دستان حضرت و... نیز داشتند ولی آنچه موجب حیرت و شگفتی نخبگان عرب در آن زمان و در دوران‌های بعد شد، اعجاز قرآن بود (معرفت، ۱۴۱۵: ۱۸/۴).

جمع بندی بحث:

آیت‌الله معرفت همچون علامه جوادی آملی، اشاره‌ی زیادی به بحث ویژگی‌های اعجاز نداشته و بیشتر در وجوه اعجاز قرآن، به بررسی و پژوهش پرداخته‌اند. البته در بحث ویژگی‌های اعجاز، اختلاف نظری با آرای علامه جوادی آملی از سوی ایشان مشاهده نگردید. به نظر می‌رسد، آنچه از آقای جوادی آملی بیان شد، ناظر بر ویژگی‌های معجزه است و آقای معرفت به چرایی معجزه پرداخته‌اند. از جمله تأکیدات مشترک هر دو قرآن پژوه، بحث ضرورت دفاعی اعجاز است که برای اثبات اصل نبوت صورت می‌گرفت و اثبات محتوای دعوت انبیا با براهین ثابت می‌شود، زیرا مطابق با حق و فطرت و عقل سلیم انسان است.

۳. تحدی قرآن

در بین معجزات پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، معجزه‌ی ختمیه‌ی قرآن، مهم‌ترین آنهاست که خدای سبحان، بارها در کتاب خود برای اثبات اعجاز قرآن کریم و نبوت فرستاده‌ی خویش، همه را به آوردن مثل آن دعوت نموده است. تحدی در قرآن به صورت گام به گام صورت گرفته و همگان را مخاطب قرار داده؛ بنابراین تحدی قرآن نیز جهان‌شمول است.

۳-۱. مراحل تحدی از نگاه تفسیر تسنیم و التمهید

در آیات قرآن کریم، علاوه بر تحدی به مجموعه قرآن کریم، به ده سوره و به یک سوره از قرآن نیز تحدی صورت گرفته است. در سوره اسرا به مجموعه قرآن تحدی شده است، **قُلْ لَنْ اجْتَمَعَتِ الْاَنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰی اَنْ یَاْتُوْا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْءَانِ لَا یَاْتُوْنَ بِمِثْلِهٖ وَلَوْ کَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِیْرًا**، (اسراء/۸۸)؛ بگو: اگر انسان ها و پریان (جن و انس) اتفاق کنند که همانند این قرآن را بیاورند، همانند آن را نخواهند آورد هر چند یکدیگر را (در این کار) کمک کنند.

در این آیه نه تنها منکران و مبارزان قرآن بلکه تمام موجودات مکلف را، عاجز از آوردن کتابی مانند آن می داند و مخاطب تحدی، تمام جن و انس هستند (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۲۹-۱۳۳). در سوره هود، تحدی به ده سوره از سوره های قرآن شده است: **(اَمْ یَقُوْلُوْنَ اَفَرَنْهٗ قُلْ فَاْتُوْا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهٖ مُفْتَرٰتٍ وَاذْعُوْا مِّنْ اَسْتَطَعْتُمْ مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ اِنْ کُنْتُمْ صٰدِقِیْنَ)** (هود/۱۳)؛ آن ها می گویند: او به دروغ این (قرآن) را (به خدا) نسبت داده (و ساختگی است)؛ بگو: اگر راست می گویند، شما هم ده سوره ساختگی همانند این قرآن بیاورید و تمام کسانی را که می توانید- غیر از خدا- (برای این کار) دعوت کنید.

در سوره یونس و بقره، تحدی به یک سوره از قرآن شده است. **(وَ اِنْ کُنْتُمْ فِی رَیْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلٰی عَبْدِنَا فَأْتُوْا بِسُوْرٍ مِّثْلِهٖ وَاذْعُوْا شُهَدَآءَ کُمْ مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ اِنْ کُنْتُمْ صٰدِقِیْنَ)** (بقره/۲۳)؛ و اگر درباره آنچه بر بنده خود [پیامبر] نازل کرده ایم شک و تردید دارید، (دست کم) یک سوره همانند آن بیاورید و گواهان خود را- غیر خدا- برای این کار، فرا خوانید اگر راست می گویند! همچنین در ادامه در آیه ۲۴ بقره می فرماید: «لن تفعلوا» ذکر این عبارت، خبر از آینده به صورت مطلق می دهد که هرگز و برای ابدیت هم کسی توان هموردی با قرآن ندارد (معرفت، ۱۳۸۱: ۳۶۹).

۳-۲. دامنه تحدی قرآن از نگاه تفسیر تسنیم و التمهید

علاوه بر تحدی قرآن در چندین مرحله، این تحدی جهان شمول است؛ زیرا، از آنجایی که جامعیت و جاودانگی قرآن برای همه ی اعصار و زمان ها و مکان هاست، این کلیت و دوام در تحدی قرآن نیز هست (جوادی آملی، ۱۳۸۹: ۴۱۰/۲-۴۳۰؛ همان، ۱۳۸۸: ۱۲۸-۱۳۶؛ معرفت، ۱۳۸۱: ۳۶۷-۳۷۰). همچنین از آنجا که بیشتر در بحث ویژگی های معجزه مطرح شد، جهان شمولی معجزات انبیا یکی از خصائص آنها است و در این راستا، تحدی معجزات نیز می بایست، جهان شمول باشد.

۴. نظریه صرفه از دیدگاه آیت الله جوادی آملی و آیت الله معرفت

صرفه یکی از شب هات مطرح شده پیرامون اعجاز قرآن، به ویژه اعجاز در لفظ و

فصاحت و بلاغت آیات است. برخی از بزرگان از جمله ابواسحاق نظام (متوفای ۲۳۱) و شاگرد وی جاحظ (متوفای ۲۵۵) و ابن سنان خفاجی (متوفای ۴۶۶) بر این گمانند که سزّ اعجاز قرآن در مسأله «صرفه» نهفته است، بدین معنا که خداوند خود بازدارنده کسانی است که بخواهند با قرآن مقابله کنند. گرچه ممکن است کسانی توان مقابله را داشته باشند ولی اراده قهری خداوندی جلوی انجام آن را، از هر کس که در صدد مقابله برآید، می‌گیرد. این بازدارندگی تحدی از سوی خداوند گاه به صورت سلب انگیزه، گاه سلب قدرت و یا سلب علوم مورد نیاز برای آوردن کلامی مانند قرآن صورت می‌گیرد.

هر دو مفسر مورد نظر مقاله حاضر، نظریه صرفه را رد کرده و ذات ممتاز قرآنی در سبک بیان و محتوای عالی معارف آن را موجب اعجاز قرآن و شگفتی همگان می‌دانند که از هم‌آوردی با آن عاجز هستند (معرفت، ۱۴۱۵: ۱۳۰/۴-۱۹۰؛ جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۶۵). نکته شایان توجه در این راستا آن است که آقای معرفت در جلد چهارم التمهید به تفصیل نظریه صرفه را بحث کرده و اقسامی برای آن در نظر گرفته‌اند و سید مرتضی را از اعتقاد به صرفه به معنای منفی آن تبرئه نمودند. در واقع آنچه سید مرتضی در بحث صرفه مطرح می‌کند، نداشتن توانایی و قدرت علمی مورد نیاز برای آوردن کلامی مانند قرآن است و این معنا، در حقیقت همان معنای اعجاز است که امری خارق العاده است و عجز انسان را در آن زمینه نشان می‌دهد. سید مرتضی فصاحت و نظم قرآن، توأمان با یکدیگر را وجه اعجاز و موضوع تحدی قرآن بیان می‌کند (معرفت، ۱۴۱۵: ۱۴/۱۵۲-۱۷۰)؛ در حالیکه، آقای جوادی آملی، سید مرتضی (متوفای ۴۳۶) و برخی علمای عامه را از قائلین به صرفه برشمردند (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۶۳).

۵. بررسی تطبیقی ابعاد اعجاز قرآن

قرآن کریم از جهات مختلفی دارای جنبه‌ی اعجاز است و اعجاز قرآن تنها به فصاحت و بلاغت آن خلاصه نمی‌شود. گرچه هنوز هم جنبه‌ی ادبی و بلاغی قرآن، پررنگ‌تر از سایر وجوه اعجازی آن است و موجب شگفتی اهل لغت و ادب می‌شود، لکن مفسران و علمای علوم قرآن، ابعاد دیگری از اعجاز، همچون: اعجاز در محتوا و انسجام مطالب آن، عدم تناقض در آیات، وجود اخبار غیبی و اشارات علمی قرآن کریم را از دیگر وجوه آن برمی‌شمردند. در این بخش به بررسی تطبیقی ابعاد اعجاز قرآن از منظر دو مفسر مورد نظر در نگاشته حاضر، پرداخته می‌شود.

۱-۵. ابعاد اعجاز قرآن از نظر تفسیر تسنیم

علامه جوادی آملی در بخش دوم کتاب قرآن در قرآن، به تفصیل به ابعاد اعجاز

قرآن پرداخته است. از نگاه ایشان، از آنجایی که تحدی قرآن، جهان شمول است و همگان را مخاطب قرار داده، از اینجا روشن می‌شود که تحدی قرآن تنها در فصاحت و بلاغت نیست و قرآن دارای ابعاد دیگری از اعجاز است که انسان‌ها را نسبت به آن وجوه، دعوت به تحدی کرده است؛ زیرا برخی مخاطبان قرآن، زبان عربی متعارف را نمی‌دانند و برای این افراد تحدی به فصاحت و بلاغت قرآن روا نیست. قرآن از نظر محتوای درونی معارفش و انسجام و هماهنگی بین آیاتش و... آنچنان مخاطبین خویش را دچار بهت و شگفتی می‌کند که می‌توان، آن‌ها را از سایر وجوه اعجازی قرآن به حساب آورد (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۳۳).

۵-۱-۱. اعجاز قرآن در فصاحت و بلاغت

یکی از وجوه اعجاز قرآن به فصاحت و بلاغت آن مربوط می‌شود. البته فصاحت و بلاغت، جزء امور لفظی محض نیست که هر کس بتواند با شناخت معانی الفاظ و قوانین ادبی، فصیح و بلیغ شود، بلکه باید نخست معانی و معارف درستی را درک نمود و سپس آن را در بهترین الفاظ و شیواترین قالب لفظی ریخت (همان، ۱۳۶).

۵-۱-۲. اعجاز قرآن در محتوا و معارف

قرآن مانند کتب عقلی و علمی نیست که تنها مفسّر و مبین باشد، بلکه انسان را در عمل به سوی هدفش هدایت می‌کند. قرآن نه تنها، همه‌ی حقایق لازم برای سعادت انسان، بلکه همه‌ی حقایق هستی را به طور مطلق شامل است ولی استنباط از آن در اختیار همگان نیست. هیچ کتابی تاکنون وجود ندارد که شامل همه‌ی معارف و علوم باشد، ولی قرآن کریم، این ویژگی را دارد و هیچ کتابی مثل قرآن نخواهد آمد؛ زیرا خداوند در قرآن، تحدی به محتوای آن نیز کرده است (همان، ۱۳۷). خداوند در جواب برخی از منکران نبوت، آنان را دعوت به تحدی به محتوای معارف قرآن کرده است. ﴿قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِّنْ عِندِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَىٰ مِنْهُمَا أَتَّبِعُهُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (قصص/۴۹)؛ بگو: اگر راست می‌گویید (که تورات و قرآن از سوی خدا نیست)، کتابی هدایت‌بخش‌تر از این دو از نزد خدا بیاورید، تا من از آن پیروی کنم! این آیه کریمه، صریحاً تحدی به محتوای آیات قرآن کرده است، نه تحدی به فصاحت و بلاغت آن؛ زیرا آنچه در هدایت نقش دارد محتوا و معارف است، به خصوص آنکه برخی از آن منکران یهودیانی بودند که تسلطی به زبان عربی نداشتند (همان، ۱۳۸).

همچنین آقای جوادی آملی ذیل آیه ۲۳ سوره بقره می‌فرمایند: «اعجاز قرآن ذاتاً مربوط به محتوای آن است و امّی بودن یا نبودن آورنده‌ی آن را شرط قرآن اعجازی

نمی‌داند؛ زیرا محتوای معارف عالیه قرآن دارای ویژگی اعجاز است و این مسأله حتی اگر آورنده آن با سواد هم بود، باز هم نشان نبوت و معجزه محسوب می‌شد. «(جوادی آملی، ۱۳۸۹: ۴۲۶/۲)؛ بنابراین، این وجه اعجازی، از نگاه علامه جوادی آملی از مهم‌ترین وجوه اعجازی و ذات اعجاز کلام‌الله به شمار می‌رود.

۵-۱-۳. اعجاز قرآن در هماهنگی آیات

تحدی دیگر قرآن، ناظر به هماهنگی آیات و عدم اختلاف در آنهاست که فرمود: ﴿أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَأَن لَّوْكَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا﴾ (نساء/۸۲)؛ آیا درباره قرآن نمی‌اندیشند؟! اگر از سوی غیر خدا بود، اختلاف فراوانی در آن می‌یافتند. برای اثبات اعجاز قرآن و این‌که این کتاب، کلام‌الله است، خوب در قرآن تدبیر کنید. تدبیر از ریشه (دبر) به معنای تأمل در پشت و روی شیء است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۱۶۶). تدبیر در یک آیه نیست بلکه مقصود آن است که همه‌ی آیات را مورد دقت قرار دهید و هر آیه‌ی ابتدایی را با آیات انتهایی، مقایسه کنید، در این صورت می‌فهمید که هیچ اختلافی در قرآن نیست. این کتاب، طی سال‌های متمادی، در مکان‌ها و زمان‌های گوناگون و در حالات مختلف نازل شده است، ولی هیچ اختلافی در آن نیست. این قطعاً معجزه است (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۴۴).

البته اندیشمندان علوم قرآنی و مفسران قرآن در اعجاز عدم اختلاف و تناقض بر یک نظر نیستند؛ گروهی درباره معجزه بودن و نبودن آن اظهار نظر نکرده‌اند؛ مثلاً زرکشی در البرهان این بحث را مستقل از بحث «معرفة اعجاز القرآن» تحت عنوان «معرفة الموهوم والمختلف» ذکر کرده و به اندک موارد اختلاف‌نما پاسخ داده است (زرکشی، ۱۴۱۰: ۱۷۸/۲). گروه دوم از مفسران، بر عدم اختلاف و تناقض در قرآن تأکید می‌ورزند؛ اما آن را از وجوه اعجاز نمی‌شمارند، از جمله شیخ طوسی و طبرسی که معتقدند این احتمال وجود دارد که در سخن برخی عالمان نیز تناقض یافت نشود (طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۲۶/۳؛ طوسی، بی تا: ۲۷۱/۳). فخررازی نیز اعجاز مورد تحدی خداوند را در عدم تناقض و اختلاف نمی‌داند؛ زیرا خداوند به هر یک از سوره‌های قرآن تحدی کرده و بسیاری از انسان‌ها نیز می‌توانند، در حد سوره‌ای کوتاه سخنی خالی از تناقض بگویند (رازی، ۱۴۲۰: ۱۰۵۲).

گروه سوم عدم اختلاف و تناقض در قرآن را از وجوه اعجاز قرآن به شمار آورده، موافقان بیشتری را - بویژه در میان مفسران متأخر و معاصر - به خود جلب کرده‌اند؛ باقلانی این وجه را مطرح کرده و به تفصیل از آن سخن گفته است (باقلانی، ۱۴۲۱: ۲۶)؛ همچنین زمخشری این وجه را از وجوه اعجاز شمرده است (زمخشری، ۱۴۰۷: ۵۴۰/۱). از معاصران نیز مفسرانی، چون عبدالله شبر، محمد عبده، صدر بلاغی،

علامه طباطبایی، سیدابوالقاسم خوئی، و سید محمد باقر صدر، این نظر را پذیرفته و از آن دفاع کرده‌اند (مرکز فرهنگ و معارف قرآن، ۱۳۸۲: ۳/۵۹۱).

۴-۱-۵. اعجاز قرآن در اخبار غیبی

یکی دیگر از موارد اعجاز قرآن، وجود اخبار غیبی در آن است. خداوند در قرآن، از انبیای گذشته و امت‌های آنان خبر می‌دهد. همچنین در آغاز سوره مبارکه روم، مسلمانان را از پیروزی قطعی رومیان در آینده، باخبر می‌کند. این‌ها، نمونه‌ای از وجود اخبار غیبی در آیات قرآن است (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۴۵-۱۵۴).

۵-۱-۵. اعجاز در تشریح و قانون‌گذاری

قوانین تشریحی قرآن همگی با فطرت انسان هماهنگ است. ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا﴾ (روم/۳۰)؛ پس روی خود را متوجه آیین خالص پروردگار کن! این فطرتی است که خداوند، انسان‌ها را بر آن آفریده است. قرآن، صدها آیه پیرامون اصول جامع برنامه‌های زندگی بشر در تمامی شئون حیات او را دربردارد که هر یک از آن قوانین، خود می‌تواند مبدأ و سرچشمه ده‌ها و صدها و هزارها قانون فرعی باشد. از طرفی گستره قوانین قرآن به نحوی است که می‌تواند پاسخ‌گوی قوانین جامعه جهانی باشد و در تمامی ابعاد جهان شمول است (جوادی آملی، ۱۳۸۴: ۳۳۵-۳۴۲).

۶-۱-۵. اعجاز قرآن از ناحیه انواع دانش (اعجاز علمی)

قرآن سراسر نور و حکمت و دانش و بینش است. قرآن بسیاری از فنون و دانش‌ها را به روشنی بیان کرده و بسیاری دیگر را که جامعه عصر نزول آمادگی درک آن را نداشته، با رمز و کنایه اشاره کرده است. اثبات اعجاز علمی در قرآن این‌گونه است که اصل مطلب و حقیقت علمی در قرآن است ولی مبادی تصدیقی آن را روایات و درایت عقلی درک می‌کند؛ بنابراین بسیاری از مصادیق اشارات علمی قرآن، از راه احساس و تجربه طبیعی و منطق ریاضی و... تأمین می‌شود. از جمله نمونه‌های اعجاز علمی قرآن؛ اشاره به قانون جاذبه عمومی، کرویت زمین، حرکت زمین است (همان، ۳۴۲-۳۵۳).

جمع‌بندی بحث ابعاد اعجاز قرآن از نظر علامه جوادی آملی:

علامه جوادی آملی، اعجاز در فصاحت و بلاغت، اعجاز در محتوا و معارف، هماهنگی آیات، وجود اخبار غیبی در قرآن، اعجاز تشریحی و اعجاز علمی را از وجوه اعجازی قرآن کریم برمی‌شمرد و مهم‌ترین وجه اعجاز قرآن را در محتوا و معارف عالی‌ه آن می‌داند.

۵-۲. ابعاد اعجاز قرآن از نظر آیت الله معرفت

همان طور که پیش تر بیان شد، عمده نظرات آقای معرفت در باب اعجاز قرآن را می توان، در نیمه ی دوم التمهید که شامل سه جلد ۴ و ۵ و ۶ است، دنبال کرد. ایشان، اعجاز قرآن را در سه بعد مهم و اساسی مطرح می کند: اعجاز بیانی، اعجاز علمی و اعجاز تشریحی.

اعجاز بیانی، بیشتر به جنبه های لفظی و عبارات به کار رفته و ظرافت ها و نکته های بلاغی، نظر دارد. آقای معرفت این وجه اعجازی را جزء مهم ترین وجوه اعجاز قرآن کریم دانسته و ذات اعجاز قرآن را در اعجاز بیانی آن می داند. به نحوی که بحث درباره زوایای مختلف اعجاز بیانی قرآن کریم، یک جلد از کتاب التمهید را به خود اختصاص داده است. همچنین در جلد ششم به تفصیل به ذکر اعجاز علمی و تشریحی قرآن کریم پرداخته است (معرفت، ۱۳۸۱: ۳۴۷). در ادامه نظرات آقای معرفت در هر یک از ابعاد اعجازی مطرح شده، تبیین می گردد.

۵-۲-۱. اعجاز بیانی

آیت الله معرفت، در جلد پنجم کتاب التمهید، اعجاز بیانی قرآن را در ده بخش ارائه داده اند. نظرات ایشان در این باب، از آرای ادبایی چون عبدالقاهر جرجانی صاحب اسرار البلاغه و ابو هلال عسکری صاحب فروق اللغه و سکاکی صاحب مفتاح العلوم و... مستند شده است. به طور خلاصه عمده نظرات ایشان درباره ی اعجاز بیانی و فصاحت و بلاغت قرآن کریم بدین شرح است.

۵-۲-۱-۱. گزینش کلمه های قرآن

انتخاب کلمه ها و واژه های به کار رفته در جمله ها و عبارات های قرآنی، کاملاً حساب شده است، به گونه ای که اگر کلمه ای را از جای خود برداشته، خواسته باشیم کلمه دیگری را جایگزین آن کنیم که تمامی ویژگی های موضع کلمه اصل را ایفا کند، یافت نخواهد شد؛ زیرا گزینش واژه های قرآنی به گونه ای انجام شده که اولاً، تناسب آوای حروف کلمات هم ردیف آن رعایت گردیده تا بدین سبب تلاوت قرآن روان و آسان صورت گیرد. ثانیاً، تناسب معنوی کلمات با یک دیگر رعایت شده تا از لحاظ مفهومی نیز بافت منسجمی به وجود آید. ابن عطیه در این باره می گوید: «هرگاه واژه ای از قرآن را از جای خود برداشته و تمامی زبان عرب را گردیده تا واژه ای مناسب تر پیدا شود، یافت نمی شود» (ابن عطیه، ۱۴۲۲: ۲۷۹؛ معرفت، ۲۱/۵: ۱۴۱۵)

۵-۲-۱-۲. سبک و شیوه بیان

قرآن سبکی نو و روشی تازه در بیان ارائه داده است که برای عرب بی سابقه بود و

بعداً هم نتوانستند در چنین سبکی، سخنی بسرایند. شیوه‌های سه‌گانه متعارف (شعر و نثر و سجع) هر يك محاسن و معایبی دارند. سبك قرآنی، جذابیت و ظرافت شعر، آزادی مطلق نثر، حسن و لطافت سجع را دارا است، بی‌آن‌که در تنگنای قافیه و وزن دچار گردد یا پراکنده‌گویی کند یا تکلف و تحمّل دشواری به خود راه دهد. همین امر مایه حیرت سخن‌دانان عرب شد و خود را در مقابل سخنی یافتند که شگفت‌آفرین است و در عین غرابت و تازگی، جذابیت خاصی دارد که در هیچ يك از انواع کلام متعارف آنان یافت نمی‌شود (معرفت، ۱۴۱۵: ۱۳۲/۵).

۵-۲-۱-۳. نظم‌آهنگ قرآن

یکی از مهم‌ترین جنبه‌های اعجازیانی قرآن که اخیراً بیش‌تر مورد توجه دانشمندان قرار گرفته، نظم‌آهنگ و اژگانی آن است. این جنبه، چنان زیبا و شکوه‌مند است که عرب را ناچار ساخت، از همان روز نخست اقرار کنند که کلام قرآن از توانایی بشر خارج است و تنها می‌تواند سخن خداوند باشد. نظم‌آهنگ و اژگان قرآن، نغمه‌ای دل‌کش و نوایی دل‌پذیر پدید می‌آورد؛ نوای زیبایی قرآن برای هر شنونده‌ای؛ هر چند غیر عرب محسوس است، چه رسد به این که شنونده عرب باشد. سید قطب درباره نظم‌آهنگ قرآن می‌گوید: «چنین نوایی، در نتیجه نظام‌مندی ویژه و هماهنگی حروف در يك کلمه و نیز هم‌سازی الفاظ در يك فاصله پدید آمده و از این جهت قرآن، هم ویژگی نثر و هم خصوصیات شعر را توأم با هم دارد؛ با این برتری که معانی و بیان در قرآن، آن را از قید و بندهای قافیه بی‌نیاز ساخته و آزادی کامل بیان را میسر ساخته است.» (سید قطب، ۱۴۱۵: ۸۳؛ معرفت، ۱۴۱۵: ۱۵۶/۵).

۵-۲-۱-۴. وحدت موضوعی یا تناسب معنوی آیات

یکی دیگر از ویژگی‌های قرآن، وجود تناسب معنوی میان آیات هر سوره است، گرچه يك جا نازل نگشته و به صورت پراکنده، با فاصله‌های زیاد یا کم نازل شده باشند. این پراکندگی نزول، اقتضا می‌کند میان هر دسته آیاتی که به مناسبتی نازل گشته با دسته دیگر که به مناسبت دیگری نازل گشته است، رابطه و تناسبی وجود نداشته باشد. در صورتی که با دقتی که دانشمندان - بویژه در عصر اخیر - در محتوای سرتاسر هر سوره انجام داده‌اند به این نتیجه رسیده‌اند که هر سوره هدف یا هدف‌های خاصی را دنبال می‌کند که جامع میان آیات هر سوره است و امروزه به نام «وحدت موضوعی» در هر سوره خوانده می‌شود، همین وحدت موضوعی است که وحدت سیاق سوره را تشکیل می‌دهد و مسأله اعجاز در همین نکته است که پراکندگی در نزول، عدم تناسب را اقتضا می‌کند، با آن‌که تناسب

و وحدت سیاق در هر سوره به خوبی مشهود است و بر خلاف مقتضای طبع پراکندگی در نزول است (معرفت، ۱۳۸۱، ص ۴۰۶-۴۱۲).

۵-۲-۲. اعجاز علمی

یکی دیگر از وجوه اعجازی قرآن از نظر آیت الله معرفت، اعجاز علمی است. نمونه‌هایی از این‌گونه اشارات، در بخش اعجاز علمی قرآن در کتاب «التمهید» ج ۶ آمده است. از جمله: رتق و فتق آسمان و زمین، نقش کوه‌ها در استواری زمین، کمبود اکسیژن با افزایش ارتفاع، منشأ تشکیل نطفه، اشاره به بیماری‌های وراثتی و... ایشان همچنین اخبار غیبی قرآن را، از نوع اعجاز علمی آیات قرآن محسوب کرده‌اند، زیرا هم اشارات علمی و هم اخبار غیبی، از رازهای پنهان عالم وجود خبر می‌دهد (معرفت، ۱۴۱۵: ۱۸۵/۶).

۵-۲-۳. اعجاز تشریحی

از دیگر وجوه اعجازی قرآن، اعجاز تشریحی آن است. دین، آن‌گونه که قرآن عرضه کرده، پاسخ تمامی مسائل انسان را به‌گونه کافی داده است. تمامی احکام و قوانین الهی - که قرآن و اسلام عرضه داشته - سه بعدی است. یعنی در این احکام و قوانین شئون فرد و شئون جامعه و نیز رابطه با خدا و معنویت - که حافظ کرامت انسانیت است - رعایت گردیده است. قرآن سعی بر آن دارد، علاوه بر سعادت در این حیات، سعادت اخروی و جاوید انسان را نیز تأمین کند. این در حالی است که قوانین مدون غیر الهی، هر چند خالص و بدون گرایش‌های منحرف کننده بوده باشد، ولی از بعد سوم حیات انسانی تهی است. همین سه بعدی بودن قوانین شرع، اعجاز و مافوق بشری بودن آن را می‌رساند (معرفت، ۱۴۱۵: ۲۱۴/۶-۲۴۷). همچنین قرآن با بهترین وجهی، خداوند را توصیف نموده و به انبیا الهی قداست بخشیده است.

قرآن در بعد تشریح احکام از جامعیت کاملی برخوردار است که در هیچ يك از شرایع باقی مانده و نیز تشریحات وضعی، چنین جامعیت و گستردگی به چشم نمی‌خورد. همین جامعیت آموزه‌های دین اسلام، جلوه‌ای از اعجاز قرآن کریم دارد (معرفت، ۱۳۸۱: ۴۳۸).

جمع بندی بحث ابعاد اعجاز از نظر آیت الله معرفت:

آیت الله معرفت، ذات اعجاز قرآن را در اعجاز بیانی آن می‌دانند. مهم‌ترین وجه اعجازی از نظر ایشان در سبک زبان و ادبیات قرآنی نهفته است که سبب تمایز و خارق العاده بودن این کتاب آسمانی از سایر کتب الهی و غیر الهی می‌شود. البته ایشان

با طرح بحث اعجاز علمی و تشریحی، با اعجاز محتوایی آیات نیز موافق هستند، ولی این مسأله را نیز در ذات اعجاز بیانی قرآن می‌دانند و نزول آیات به نحوی بوده که اینچنین معارف بلند و والایی را در قالب الفاظ آنچنانی در خود جای داده است.

نتیجه

پژوهش حاضر با روش تحلیلی- تطبیقی به بررسی تطبیقی دیدگاه‌های دو تن از مفسران معاصر شیعی- آقای جوادی آملی و آقای معرفت- در باب اعجاز قرآن پرداخته و بدین نتایج دست یافته است:

آرای علامه جوادی آملی در بحث اعجاز و ویژگی‌های آن عبارت‌اند از: وقوع اعجاز در امور ممکن‌الوجود، خارق‌العاده بودن، شکست‌ناپذیر بودن، جهان‌شمولی اعجاز و همراه بودن همیشگی تحدی با آن.

از جمله تأکیدات مشترک هر دو مفسر، بحث ضرورت دفاعی اعجاز است که برای اثبات اصل نبوت صورت می‌گرفت و اثبات محتوای دعوت انبیا با برهان‌ها ثابت می‌شود، زیرا مطابق با حق و فطرت و عقل سلیم انسان است.

علامه جوادی آملی درباره‌ی اعجاز به خصوص پیامبر، یعنی قرآن کریم بیان می‌دارند که ذات اعجاز قرآن در محتوای آن است و وجوه اعجازی که برای آن در نظر می‌گیرند همچون: اعجاز در بلاغت و فصاحت، اعجاز در هماهنگی آیات با یکدیگر، اعجاز در محتوا و معارف و اعجاز در اخبار غیبی، اعجاز در قانون‌گذاری و اعجاز علمی، همگی در اعجاز محتوایی قرآن جای دارد.

آیت‌الله معرفت، برخلاف نظر آیت‌الله جوادی آملی، ذات اعجاز قرآن را در اعجاز بیانی آن می‌دانند. به نظر می‌رسد ایشان با طرح اعجاز علمی و تشریحی در کنار اعجاز بیانی، موافق اعجاز محتوایی آیات قرآن نیز هستند، ولی اصل اعجاز را در اعجاز بیانی مطرح می‌کنند.

همچنین آیت‌الله معرفت، اخبار غیبی قرآن را، از نوع اعجاز علمی آیات قرآن محسوب کرده‌اند، برخلاف نظر علامه جوادی آملی که وجود اخبار غیبی در قرآن را یکی دیگر از ابعاد اعجاز قرآن برشمرده‌اند.

منابع

* قرآن کریم

۱. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۳): «معانی الاخبار» قم: دفتر انتشارات جامعه مدرسین، چاپ اول.
۲. ابن عطیة اندلسی، عبدالحق (۱۴۲۲): «المحرر الوجیز فی تفسیر الکتب العزیز» بیروت: دار الکتب العلمیه، چاپ اول.
۳. باقلانی، ابوبکر محمد بن الطیب (۱۴۲۱): «عجاز القرآن» بیروت: دار الکتب العلمیه، چاپ اول.
۴. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹): «تفسیر تسنیم ج ۲» قم: انتشارات اسراء، چاپ ششم.
۵. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹): «تفسیر تسنیم ج ۱۹» قم: انتشارات اسراء، چاپ دوم.
۶. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۸): «قرآن در قرآن» قم: انتشارات اسراء، چاپ هشتم.
۷. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹): «نزهت قرآن از تحریف» قم: انتشارات اسراء، چاپ چهارم.
۸. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۴): «وحی و نبوت در قرآن» قم: انتشارات اسراء، چاپ دوم.
۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۲۱): «المفردات فی غریب القرآن» بیروت: دار العلم، چاپ اول.
۱۰. رازی، ابو عبدالله فخر الدین (۱۴۲۰): «مفاتیح الغیب» بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ اول.
۱۱. زکشی، محمد بن عبدالله (۱۴۱۰): «البرهان فی علوم القرآن» بیروت: انتشارات دارالمعرفه، چاپ اول.
۱۲. زمخشری، محمود (۱۴۰۷): «کشاف عن حقائق غوامض التنزیل» بیروت: دار الکتب العربی.
۱۳. سید قطب، ابراهیم بن شاذلی (۱۴۱۵): «التصویر الفنی فی القرآن» بیروت: دار الشروق، چاپ اول.
۱۴. طوسی، محمد بن حسن (بی تا): «التبیان فی تفسیر القرآن» بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۵. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۴۱۷): «المیزان فی تفسیر القرآن» قم: دفتر انتشارات جامعه مدرسین، چاپ اول.
۱۶. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲): «مجمع البیان فی تفسیر القرآن» تهران: انتشارات ناصر خسرو، چاپ سوم.
۱۷. معرفت، محمد هادی (۱۴۱۵): «التمهید فی علوم القرآن» قم: مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ دوم.
۱۸. معرفت، محمد هادی (۱۳۸۱): «علوم قرآنی» قم: مؤسسه فرهنگی التمهید، چاپ چهارم.
۱۹. مرکز فرهنگ و معارف قرآن (۱۳۸۲): «دائرة المعارف قرآن کریم (جلد سوم)»، قم: بوستان کتاب، چاپ اول.

منابع اینترنتی

۱. وبگاه جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، زندگی نامه آیت الله جوادی آملی،
<https://www.jameehmodarresin.org/azac-jameeh/azac-kononi/88-javadi-amoli-abdollah/>
27/5/1399
۲. عبدالله - جوادی - آملی / <https://fa.wikishia.net/view/3/4/1400>
۳. محمد هادی - معرفت / <https://fa.wikishia.net/view/3/4/1400>
۴. <http://www.maarefat.com/2015-04-09-05-36-34.html> 3/4/1400

References:

*Holy Quran

1. Ibn Babavayh, Mohammad bin Ali (1403): "Ma'ani al-Akhbar" Qom: Office of Publications of the teachers' Society, first Edition.
2. Ibn Atiyah Andalusian, Abdul Haq (1422): "Al-Mohararo Al-Vajiz in the interpretation of Al-Kitab al-Aziz" Beirut: Dar al-Kitab al-Almayyah, first edition.
3. Bakalani, Abu Bakr Muhammad ibn al-Tayeb (1421): "The miracle of the Qur'an" Beirut: Beirut: Dar al-Kitab al-Almayyah, first edition.
4. Javadi Amoli, Abdullah (1389): "Interpretation of Tsenim II" Qom: Asra Publishing, Sixth Edition.
5. Javadi Amoli, Abdullah (1389): "Interpretation of Tsenim J 19 " Qom: Asra Publishing, Second Edition.
6. Javadi Amoli, Abdullah (1388): "Quran in the Qur'an" Qom: Asra Publishing, Eighth
7. Javadi Amoli, Abdullah (1389): "The Qur'an's Nazhat from distortion" Qom: Asra Publishing, Fourth Edition.
8. Javadi Amoli, Abdullah (1384): "Revelation and Prophecy in the Qur'an" Qom: Asra Publishing, Second Edition.
9. Ragheb Esfahani, Hossein ibn Muhammad (1421): "Al-Mofradat Fi Gharib al-Quran" Beirut: Dar al-Alam, first edition.
10. Razi, Abu Abdullah Fakhr al-Din (1420): Beirut's "Mofatih al-Ghab": Dar al-Tayat al-Arabi, first edition.
11. Zerkri, Mohammad bin Abdullah (1410): "Al-Burhan Fi al-Qur'an" Beirut: Dar al-Ma'rafa Publications, first Edition.
12. Zamakhshari, Mahmoud (1407): "Kashf about the truths of the mysterious Al-Tanzil" Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi.
13. Seyyed Qutb, Ibrahim ibn Shazli (1415): "Al-Tasvir al-Fani Fi al-Quran" Beirut: Dar al-Sharouq, first edition.
14. Tusi, Mohammad ibn Hassan (Bita): "Al-Tebian Fi Tafsir al-Quran" Beirut: Dar al-Ayia al-Tarath al-Arabi.
15. Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hussein (1417): "Al-Mizan Fi Tafsir al-Qur'an" Qom: Office of Publications of the Society of teachers, first Edition.
16. Tabarsi, Fazl ibn Hassan (1372): "Majma'a al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an" Tehran: Naser Khosrow Publishing, Third Edition.
17. Ma'arefat, Mohammad Hadi (1415): "Al-Tamhid Fi Al-Qur'an" Qom: Al-Nashr al-Islami Institute, Second Edition.
18. Ma'arefat, Mohammad Hadi (1381): "Quranic Sciences" of Qom: Cultural Institute of Al-Tamiad, Fourth Edition.
19. Center for the Culture and Education of the Qur'an (1382): "Encyclopedia of the Holy Qur'an (Volume 3)", Qom: Boostan Book, first Edition.
20. the website of the community of teachers of the Qom Seminary, Ayatollah Javadi Amoli's biography, <https://www.jamehmodarresin.org/azae-Jameh/azae-kononi/88-java-amoli-abdollah/> 27/5/1399.
21. Abdullah-Javadi-Amoli/<https://fa.wikishia.net/view/3/4/1400>
22. Mohammad Hadi-Marefat / <https://fa.wikishia.net/view/3/4/1400>
23. <http://www.maarefat.com/2015-04-09-05-36-34.html>, 3/4/1400